

potvrda, kao i za imenicu *krstarenje* i glagol *prokrstariti*. Dodat ću još da je općenito usvojeno *krstareći projektili*, *krstareće rakete* i ne znam kako bi se to reklo drukčije. Odatle možemo zaključiti da je hrvatski i *krstarenje brodom*. Za *križariti* u tome smislu našla se samo jedna potvrda: *Ne bijaše Ivi Duboviću dosta da mu »draga Vice« križari po dalekijem krajevima.*« (Ivo Vojnović).

Riječi *kružiti*, *kruženje* bliske su riječima *krstariti*, *krstarenje*, ali s očitom razlikom u značenju. Iстина *kružna plovidba* u stvarnosti može biti isto što i *krstarenje* jer *kružna plovidba* ne mora biti baš u krugu, ali se zbog različitih osnova može reći da to nije baš isto. Za *kružnu* je *plovidbu* značajno da ide u krugu ma koliko taj krug bio nepravilan i nepotpun, važno je da se na jednu stranu ode, a s druge dođe, a za *krstarenje* takav smjer nije važan. Kako to nije isto, izraz *kružno putovanje* možemo naći i u srpskome jeziku, npr. u *Rečniku SANU* nalazimo ovaj primjer: *Kružno putovanje g. Delbosa... po prestonicama prijateljskih država... izgleda da je doprinelo*

primirenju međunarodne situacije. (S. Mišević, 1938.) Iako g. Delbos nije vjerojatno putovao u pravome krugu, ipak je smisao *kruženja* jer da je i u srpskome rečeno *krstarenje*, to bi ipak bilo nešto drugo.

Naša turistička poduzeća oglašuju i *krstarenje* i *kružna putovanja brodom* i meni je iz popisa mjesta, ako ih navode, teško odrediti je li riječ o *krstarenju* ili o *kružnome putovanju*, ali u oglasu kad se navodi »*krstarenje Nilom*«, teško je za takvo putovanje reći da je *kružno putovanje*«. Jedno je sigurno da ona mogu oglašavati i *krstarenja* i *kružna putovanja*, već prema smislu, a ako to nije bitno, mogli bi i samo jedno, ali nikako tako da se kaže da ne mogu oglašavati *krstarenje* jer da to nije hrvatski.

Jezik je složen organizam, zato u jezičnim ocjenama valja biti oprezan da ne bismo krivo sudili, a posebno da ne bismo zbog nerazumijevanja hrvatsko-srpskih jezičnih odnosa progonili hrvatske riječi.

Stjepan Babić

OSVRTI

»ODRIČEM(O) LI SE SOTONE?« O JEDNINI I MNOŽINI U LITURGIJSKIM OBRASCIMA

posljednje su vrijeme jezični savjetodavci vrlo aktivni, što je vrijedno hvale, a nerijetko je sadržaj njihovih savjeta i religiozna tematika. I to je za pohvalu jer briga za jezik mora obuhvaćati sva područja. No pitanja na koja jezikoslovci pokušavaju odgovoriti, nisu samo jezična nego se jednako tiču i određene struke.

Povod i poticaj za pisanje bio mi je člančić našega akademika Stjepana Babića pod naslovom »*Odričem(o) li se sotone?*«,

posljednji put objavljen u njegovoj knjizi »*Hrvatski jučer i danas*« (Zagreb, 1995., str. 186.–188.), a sličnih bi se poticaja moglo naći zaista mnogo.

Autor, kako kaže na samom početku, nastoji biti aktualan, tj. pisati o pitanjima o kojima postoje nedoumice i nesigurnosti u sadašnjoj praksi. Tako i u ovom svom tekstu navodi dva primjera iz crkvenog života i komentira ih. Prvi, ako sam dobro shvatio, odnosi se na slavljenje sakramenta pristupa u kršćanstvo. U obredu svećenik pita: »*Odričete li se sotone?*«, a svi odgovaraju: »*Odričemo.*« Zatim: »*Vjerujete li u Boga Oca...?*«, a odgovor je: »*Vjerujemo.*«

Autor to ovako komentira: »Neki smatraju da je odricanje od sotone i vjerovanje u Boga osobni čin i da treba odgovarati u jednini. Međutim to iz praktičnih razloga nije prikladno, a iz jezičnih razloga nije potrebno. Prvopričesnika i krizmanika ima obično mnogo, tako da bi obred sa svakim pojedincem trajao predugo. Zato ih svećenik pita sve zajedno, pita ih u množini i normalno je da su i odgovori u množini« (str. 187.).

Zatim navodi jedan drugi primjer kojim želi potvrditi nepraktičnost odgovora u jednini: »Na krizmi u jednoj crkvi u Zagrebu... na projekcijskom je platnu pisalo ODRIČEM — VJERUJEM — OBEĆAVAM, ali su krizmanici unatoč uputi odgovarali u množini: ODRIČEMO — VJERUJEMO — OBEĆAVAMO. Svećenik ne može pitati u jednini kad ne pita pojedinačno, nego sve, i traženje (!) da skup odgovara u jednini, stvaralo bi zbrku. Zato je normalno da djeca odgovaraju u množini. Množina je opravdana i s jezičnog gledišta. Prvo lice množine označuje izricatelja rečenice koji govori u svoje ime i u ime skupa koji predstavlja. To znači: ja osobno i svi oko mene« (str. 187.).

Prema tome, svećenik iz prvog primjera bio bi u pravu, a iz drugoga u krivu. No je li doista tako?

Da bi se na to pitanje što mjerodavnije odgovorilo, trebalo bi ga promotriti što cjelovitije: vidjeti gdje se sve u liturgijskim obrascima upotrebljava jednina, a gdje množina i je li to utvrđeno tradicijom ili možda postoje veća ili manja kolebanja. Za ovu prigodu nije potrebno istraživati povijest, dosta je promotriti sadašnju praksu.

Od svih crkvenih obreda misni je obred većini najpoznatiji pa je prikladno najprije odatle navesti primjere koji se tiču ove teme:

1) U misi su sve predsjedateljske molitve u množini: predsjedatelj najprije pozove sve prisutne na molitvu pozivom

»Pomolimo se«, a zatim, pošto svi mole neko vrijeme u šutnji, govori zajedničku molitvu u ime svih (zato je u množini), npr.: »Gospodine, nahranio si nas duhovnim jelom. Smjerno te molimo: po sudjelovanju u ovom otajstvu nauči nas, u svjetlu svoje mudrosti, zemaljskim se dobrima pravilno služiti, a za nebeskim težiti.«

2) U uvodnim obredima predsjedatelj poziva vjernike na pokajanje: »Braćo i sestre, priznajmo svoje grijeh...«, a onda svi zajedno govore: »Ispovijedam se Bogu svemogućemu i vama, braćo, da sagriješih vrlo mnogo...«

3) Nakon homilije svećenik pozove zajednicu da ispovjedi vjeru. Predložen je za to uzorak: »Braćo i sestre, ispovjedimo svoju vjeru...«, a onda svi zajedno govore: »Vjerujem u jednoga Boga...«

4) U obredima pričesti nakon poziva »Evo Jaganjca Božjega...« svi zajedno govore: »Gospodine, nisam dostojan da udeš pod krov moj, nego samo reci riječ i ozdravit će duša moja.«

Tako predviđa liturgijska knjiga, najprije latinska, a onda i prijevodi na narodne jezike (hrv.: *Rimski misal*, Zagreb, 1980.).

Tim primjerima još ćemo se vratiti. A što je s primjerom spomenutim na početku, s odricanjem od sotone i ispovijeđu vjere u krsnim obećanjima?

I tu treba pogledati kako je u liturgijskim knjigama. To su *Red pristupa odraslih u kršćanstvo* (Zagreb, 1998., 2. popravljeno izdanje) i *Red krštenja* (Zagreb, 1970. = 1990.). U njima ima mnogo različitih primjera koji ovo pitanje mogu rasvijetliti.

Najprije valja napomenuti da i u jednoj i u drugoj postoji obred za jednoga kandidata i za više kandidata. Ovdje nam je zanimljiviji obred za više kandidata. Pitanja se, već prema prilikama, upućuju različito, skupno ili pojedinačno. Kad je pitanje skupno, odgovori su u nekim slučajevima u

množini, a u nekim u jednini. Odmah ćemo ih prema tome i razvrstati.

5) a. Pitanja za više osoba, odgovori u množini:

— Slavitelj se okrene jamcima i svim vjericima te ih upita ovim ili sličnim riječima: »A vi, jamci, koji nam sada predstavljate pripravnike, i sva nazočna braća i sestre, jeste li spremni pomagati im da Krista nađu i za njim idu?« — Svi: »Spremni smo.« (*Red pristupa*, br. 77)

— Tada se slavitelj obrati katekumenima te ih ovim ili sličnim riječima potakne i upita: »Sada se, dragi katekumeni, obraćam vama... Već ste duže slušali Kristov glas, sad je na vama da odgovorite pred Crkvom i da očitujete svoju nakanu. Želite li pristupiti Kristovim sakramentima: krstu, potvrdi i euharistiji?« — Katekumeni: »Želimo.« (*Red pristupa*, br. 146)

— Služitelj: »A vi, svjedoci, jamčite li za njegovo obećanje?« — Svjedoci: »Jamčimo.« (*Red pristupa*, br. 286)

— »Dragi roditelji, vaša djeca, I. i I., žele da se pripreve na krštenje. Dajete li za to svoj pristanak?« — Roditelji: »Dajemo.« (*Red pristupa*, br. 320)

— »Roditelji, koje ćete ime dati svome djetetu?« — Roditelji: »I., I.« itd. »Što tražite od Crkve Božje za svoju djecu?« — Roditelji: »Krštenje.« (*Red krštenja*, br. 38)

— »Vi tražite krštenje za svoju djecu. Time se obvezujete... Jeste li toga svjesni?« — Roditelji: »Jesmo.« (*Red krštenja*, br. 39)

b. Pitanja za više osoba, odgovori u jednini:

— Nakon posvete studenca slavitelj upita sve izabranike zajedno: »Odričete li se Sotone i svih djela i zavođenja njegovih?« — Izabranici: »Odričem« (*Red pristupa*, br. 217; usp. i br. 353).

U krštenju djece roditelji i kumovi čine umjesto djece odricanje od Sotone i ispovijed vjere. Njih služitelj poziva da to učine i

pita ih: »Odričete li se Sotone?«, a oni odgovaraju: »Odričem« itd. Zatim: »Vjerujete li u Boga Oca svemogućega, stvoritelja neba i zemlje?« — Roditelji i kumovi odgovore: »Vjerujem« itd. (*Red krštenja*, br. 57–58)

c. Od više osoba pitanja svakoj pojedinačno:

— Nato slavitelj... svakog krštenika... pojedinačno zapita: »I., vjeruješ li u Boga Oca svemogućega, stvoritelja neba i zemlje?« — Izabranik: »Vjerujem« (*Red pristupa*, br. 219; usp. i br. 355).

6) U Vazmenom bdjenju postoji dvostruki obred odrekuća i ispovijedi vjere, najprije za katekumene, a zatim za vjernike (netko je neopravdano prigovorio da je ta dvostrukost neopravdana):

a) Katekumeni (koji će upravo primiti sakramente) pojedinačno se odriču sotone i ispovijedaju vjeru.

b) Ostali vjernici nakon toga obnavljaju svoja krsna obećanja svi zajedno: na pitanje u množini odgovaraju u jednini (usp. *Rimski misal*, Zagreb, 1980., str. 225.–226.).

7) Za bolje razumijevanje onoga što se već iz navedenih primjera lako razabire korisno je još navesti jedan tekst Smiljane Rendić što ga prof. Babić navodi u svom članku (str. 186.). Naime, S. Rendić piše: »Prema katoličkoj vjeri i nauku, vječnom je životu, životu onkraj groba, namijenjena osoba čovjeka pojedinca, a ne nacija, kojoj čovjek u svojem vremenu životu slučajno pripada. Zato u kršćanstvu... nikad nije bilo kolektivne formule krštenja, nikad krstitelj nije rekao ni smio reći 'Ja vas krstim', nego uvijek i samo 'Ja te krstim'.«

To nije iscrpan popis primjera koji nas ovdje zanimaju, ali je dosta da se shvati logika sadašnjih liturgijskih knjiga. Tako je najprije u latinskom izdanju koje se zove tipskim jer se po njemu priređuju izdanja na narodnim jezicima. A za prijevod se ne traži da bude ropski, riječ za riječ, nego prijevod može biti prilagođen duhu pojedini-

nog jezika. No u pojedinosti o kojoj je ovdje riječ očito je da se duh latinskoga jezika i hrvatskoga ne razlikuje. Ako bi se u hrvatskom prevelo drukčije (množina umjesto jednine), to ne bi bio prijevod (*interpretatio*), nego prilagodba (*accomodatio*). Pojedina biskupska konferencija može u predviđenim slučajevima unijeti prilagodbu, ali ovaj primjer nije takav slučaj.

O upotrebi jednine i množine moglo bi se zaključiti otprilike ovako:

Kad je naglašena osobna dimenzija religioznog čina, a to je, prema navedenim primjerima, ispovijed vjere (i s njom povezano odricanje od sotone) i ispovijed grijeha, vjernik uvijek govori u jednini i u osobno ime (primjeri pod br. 2, 3, 5b, 6b). Za odrasla krštenika to je još naglašenije: pitanja o odreknuću i o ispovijedi vjere upućuju se svakom pojedinačno i kad se više njih krsti u istom slavlju (primjer pod br. 6a). Tako je prema misalu. U *Redu pristupa* za odreknuće je pojednostavnjeno: pitanje je skupno svima (u množini), a svi zajedno odgovaraju u jednini, dok se pitanja o ispovijedi vjere upućuju svakom posebno i svatko odgovara u svoje ime (također u jednini) (v. br. 5c). Osobna dimenzija istaknuta je i izgovaranjem imena osobe kojoj se pitanje upućuje: »I., vjeruješ li...« Pojednostavnjenje je još veće kad svi vjernici zajedno obnavljaju svoja krsna obećanja (u vazmenom bdjenju): pitanja i o odreknuću i o ispovijedi vjere upućuju im se skupno (u množini), ali svi odgovaraju u jednini (6a).

Kad nije naglašena osobna dimenzija, više osoba skupno odgovara u množini (primjeri pod br. 5a). S time u vezi može se reći da nije u pravu Smiljana Rendić kad govori o formuli »Ja te krstim« (br. 6a). Oblik »Ja vas krstim« vjerojatno nikad u povijesti nije ostvaren, ali to ne zbog toga što primanje sakramenta mora biti osobno (jer tu nije riječ o primatelju, nego o djelitelju), nego zato što bi, po sadašnjem obredu,

istodobno sve krštenike trebalo ili polijevati vodom ili uranjati u vodu, a to očito nije moguće i bilo bi smiješno. No da takvu formulu teoretski ne treba isključiti, govori ostvarenje slične formule u podjeljivanju jednoga drugog sakramenta. *Red pokore* (Zagreb, 1975.) predviđa i mogućnost skupnog odrješenja. Svećenik može skupno odrješiti više osoba, i to čini riječima: »Bog milosrdni Otac... I ja vas odrješujem...« (str. 51.). Ali prije toga svi govore obrazac opće ispovijedi u jednini: »Ispovijedam se...«. I jedno i drugo bilo bi lako protumačiti. Svećenik u oba slučaja nastupa kao služitelj Crkve i on čini ono što Crkva predviđa (kao služitelj krštenja čak ne mora biti ni kršćanin — naime u prijekoju potrebi može krstiti »i svaki čovjek koji ima potrebnu nakanu«: *Zakonik kanonskoga prava*, Zagreb, 1988., kan. 861,2).

Primjer naveden pod br. 4 malo odudara od drugih. Tu se pitanje množine neće postaviti, ali bi netko mogao postaviti pitanje roda: hoće li ženska osoba reći »nisam dostojna«? Redovito neće jer vjernik tu prepoznaje riječi rimskog satnika koji je zamolio Isusa da mu izliječi slugu (Mt 8,5 slj.). Tekst je međutim samo djelomice prilagođen novoj uporabi: iz izvornog je teksta ostalo »da uđeš pod krov moj«, ali je izvorno »i ozdravit će sluga moj« promijenjeno u »i ozdravit će duša moja«. Tako bi netko mogao reći da je tekst nelogičan i jezično nerazumljiv, ali se i takav kakav jest može opravdati: po prvom dijelu (»da uđeš pod krov moj«) prepoznaju se satnikove riječi kojima je izrekao svoju duboku vjeru i pouzdanje, a po drugomu se prepoznaje da te riječi na se primjenjuje onaj tko se upravo sprema primiti pričest.

Slično se može reći i za množinu. Ona za jezikoslovca u nekim slučajevima može biti nepotrebna i može izazvati praktične teškoće, ali se liturgija može poslužiti i manje uobičajenim oblikom da nešto bolje naglasi (kao što se to čini i u stilske svrhe).

Ako je sve to točno i ako se s time složimo, onda je to prigoda da se prilikom pripremanja za odgovarajuće slavlje na tu različitost upozore sudionici i da se tako izbjegne rutina mehaničkog odgovaranja: Odričete li se — Odričemo; Vjerujete li — Vjerujemo.

Jezikoslovci zaslužuju zahvalnost što se zalažu za to da se liturgijski tekstovi i jezično poboljšaju (i time se unapređuje jezična kultura). Pitanje je samo komu prijedloge i savjete treba upućivati. Mislim da to ne treba činiti korisnicima liturgijske knjige, nego priređivačima. A oni će sigurno sa zahvalnošću svaki prijedlog razmotriti.

Petar Bašić

TIP ARTISTICA KAO NORMATIVNI PROBLEM

Raspodjela mocijskih sufikasa *-ica*, *-ka*, *-kinja*, *-inja* u hrvatskoj književnoj jeziku prilično je jasna, ali u nekim pojedinostima ima i problema. O jednome sam govorio u članku objavljenome u prošleme broju *Jezika*, a sada bih o drugom, o raspodjeli sufiksa *-ica* i *-kinja* nakon zatvorničkoga skupa u kojemu je posljednji glas *-t*. No prije nego prijeđem na tu temu, treba naglasiti da ovdje ne će biti govora o ženskim etnicima jer oni normalno dobivaju samo sufiks *-ka*, a sufiksi *-ica*, *-kinja*, *-inja* i ostali u toj su kategoriji slabo plodni i s određenom raspodjelom. To valja naglasiti i zato što je nekima Hrvatima u svijesti da je pravi hrvatski sukis *-ica*, a sumnjivi su im *-ka*, *-kinja* i *-inja*, odatle i nepovjerenje prema tipu *psihologinja*. Kad je o ženskim etnicima riječ, onda ih na *-ka* ima na tisuće: *Gospićanka*, *Iločanka*, *Imočanka*, *Zagrepčanka*, *Bosanka*, *Bračanka*, *Ličanka*, *Euroljanka*..., a običnijih sa *-ica* nema ni deset: *Hrvatica*, *Kranjica*, *Madžarica*, *Njemica*, *Pemica*, *Sr(j)emica*, *Šokica* i *Švabica*.

Tema su dakle ovoga poglavlja samo opće imenice kojima osnova završava na *-t*. Te osnove, kao i one na *-d* (koje se ispred *-kinja* zbog jednačenja po zvučnosti zamjenjuje sa *t*), a i one na *-f*, u mocijskoj tvorbi dobivaju sufiks *-kinja* po sustavu: *baletkinja*, *delagatkinja*, *demokratkinja*, *diplomatkinja*, *favoritkinja*, *idiotkinja*, *domorotkinja*, *vojvotkinja*, *nadvojvotkinja*, *biografkinja*, *daktilografkinja*, *filozofkinja*, *koreografkinja*, *kostimografkinja*... Odatle i *pretkinja*, a zato je u novije vrijeme potpuno prevladala i *sutkinja*. Češće se u tome koleba samo imenica za oznaku ženskoga kandidata jer se javlja i *kandidatkinja* i *kandidatica*. Ako gledamo na sustav, onda ćemo bez dvojbe dati prednost liku *kandidatkinja*.

To vrijedi samo ako je ispred *-t* koji otvornik. Drukčije je ako je ispred *-t* još koji zatvornik, a to su samo *n* i *s*, obično u završecima *-ant*, *-ent* i *-ist*, rijetko *-ast* (*fantast*, *entuzijast*), a iznimno koji drugi, *arhitekt* i *sport* u imenici *arhitektica* i *sportkinja*, ali je druga rijetka, potvrđena dva puta u Tomičevoj *Meliti* jer je uz nju zabilježena i *sportistkinja*, *sportistica*, uz obično *športašica*. Zbog toga što te osnove završavaju na *-t*, dobivaju *-kinja*, ali zbog toga što tako nastaju zatvornički skupovi *-ntk-*, *-stk-* neprikladni za izgovor, nastoji se taj skup pojednostavniti time da se *t* gubi ili da se umjesto sufiksa *-kinja* upotrijebi sufiks *-ica*. Problemi i nastaju kad djeluju dvije različite težnje, ovdje jedna za sufiks *-ica*, a druga za sufiks *-kinja*. To dvojstvo traje prilično dugo, npr. Đurđa Škavić u svojoj disertaciji pod naslovom *Razvitak hrvatskoga kazališnoga nazivlja* (upravo je izašla iz tiska) opisuje nazivlje za kazališno osoblje i pokazuje da je u početku bilo podosta kolebanja kao u nazivima *artistica*, *artistkinja*, *komendijantica*, *figurantica*, *statistica*, *statistkinja*. S tim se problemom naša normativna literatura nije posebno pozabavila, osim u pravopisu radi pisanja,